

PRILOG RASPROSTRANJENJU STEČAKA U LIKI I BANJI

ANĐELA HORVAT

Prije nekoliko godina upozorila sam da na stečke nailazimo unutar današnjih granica SR Hrvatske i izvan područja Dalmacije, u krajevima, gdje nisu bili zapaženi, a tom sam prilikom ukazala i na one primjerke, koji nisu bili spoznati kao takovi.¹⁾ Radilo se o pokrajinama Slavoniji, Liki i Krbavi, tj. o područjima, gdje bismo manje mogli očekivati da ćemo se susresti s ovom vrstom spomenika, koji su od kasnijeg srednjeg vijeka sastavni dio krajolika napose Bosne i Hercegovine, ali su se pojavili — prelazeći kao kulturno dobro političke granice i u okolnim krajevima, gdje je za to bilo uvjeta.

Kako se u međuvremenu nastavilo ekipnim istraživanjem u smislu opće sistematske evidencije spomenika širom terena djelatnosti Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, prikupilo se, međuostalim veoma raznolikim inventarom spomeničkog fonda, opet nešto novih podataka i o ovoj vrsti spomenika. Dosad nepoznati lokaliteti sa stećcima bili su i opet zapaženi u Slavoniji i Liki, ali po prvi puta i na Baniji. Ovom ću se prilikom zadržati samo kod onih nadgrobnih spomenika, koji su bliže zapadnim krajevima Bosne i Dalmacije, odakle je običaj sahranjivanja pod stećkom, zbog srodnih uslova prešao, i opet ne poštivajući tadašnje granice, i ovamo zapadno preko rijeke Une. O novim nalazištima stećaka u Slavoniji biti će riječ drugom prilikom.

Na području Like i Krbave stećci su dosad konstatirani u ovih sedam lokaliteta: Debelo Brdo, Grabušić, Pećane, Mogorić, Tušice, svi kraj starih crkvišta, zatim u Komu u dolini rijeke Zrmanje, a u red stećaka pribrojila sam i od prije poznati spomenik ukrašen reljefima, što je nađen uz potok Dretulju kod Plaškoga, a Brunšmid ga je publicirao prije više od pola stoljeća, još tada naravno kao nadgrobnu ploču nepoznatog ratnika.²⁾ Unutar tog okvi-

¹⁾ A. Horvat, O stećcima na području Hrvatske, Historijski zbornik IV, Zagreb, 1951, str. 157—163.

²⁾ J. Brunšmid, Kameni spomenici hrv. nar. muzeja u Zagrebu, Vjesnik HAD XII, 1912, str. 117-8, sl. 889.

Podum, ruševina crkve sv. Marka

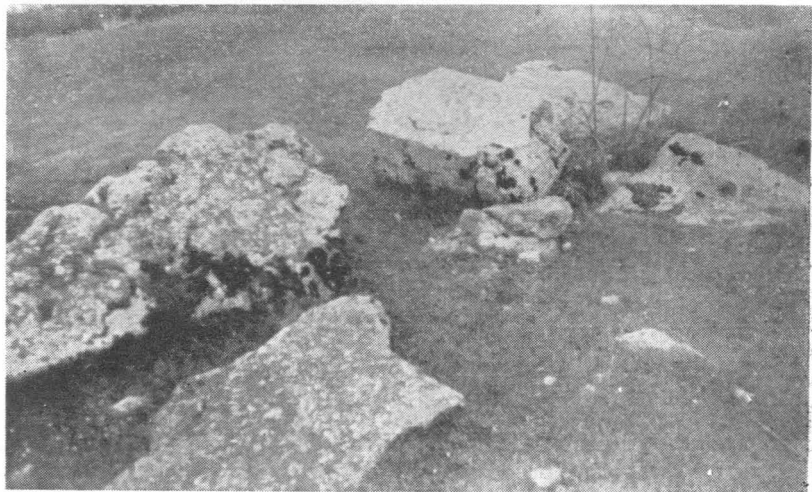
ra nije bilo neobično naći stečke kraj Otočca; međutim nalazi u Tuževiću i Dragotini predstavljaju znatno povećanje prostranstava unutar kojih ih možemo očekivati.

Već odavna je u stručnoj literaturi poznat položaj na Gackome polju, koji je nazvan Podum.³⁾ Smješten je u krasnom krajoliku okruženom planinama, a udaljen od Otočca nekoliko km u istočnome smjeru. Podno zaobljene glavice Um (795m) tik uz cestu koja nadolazi od Plitvičkih jezera, na crkvi vidimo ostatak starog zida i nekoliko oštećenih kamenih blokova. Tu je u srednjem vijeku podignuta jednobrodna crkva sv. Marka, tlocrtno pravokutna, s četvorokutnim svetištem, od koje su do posljednjeg rata postojale zidine visoke oko 8 m, građene antiknom građom; od njih je preostao tek komad zida, kojega redovi klesanaca upućuju još na romanički način građenja. U zidovima i uz njih bilo je tu antičkih kamenih spomenika dopremljenih ovamo iz ruševina obližnjeg Prozora i Vitla (rimski Arupium). Na groblju oko crkve nađen je i spomen na Gačane starohrvatske župe Gacka: osim prstenja, posrebrebena brončana naušnica starohrvatskog tipa s jednom jagodom (IX/X st), potpuno srodna onima, koje su nađene u grobovima starohrvatskog doba po Dalmaciji; pretpostavlja se da je i ona

³⁾ J. F. Fräs, *Volstaendige Topographie der Karlstaedter Militaergrenze*, Agram, 1835, str. 258; J. Brunšmid, *Hrvatske razvaline*, *Vjesnik HAD*, 1901, str. 44—49.

zlatna naušnica što se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu došla iz Otočca s ovog lokaliteta.⁴⁾

Na tom položaju, gdje se na nekoliko četvornih metara desio prisustvom raznolikih spomenika susret vijekova, ima nadgrobnog kamenja od čvrstog vapnenca, obraslog lišajevima. Brunšmid spominje da je uz ruševine crkve staro groblje, za koje se nitko ne sjeća kada je u porabi bilo.⁵⁾ Prema odsutnim nalazima je zaključio,

Podum, stećci uz ruševine crkve sv. Marka

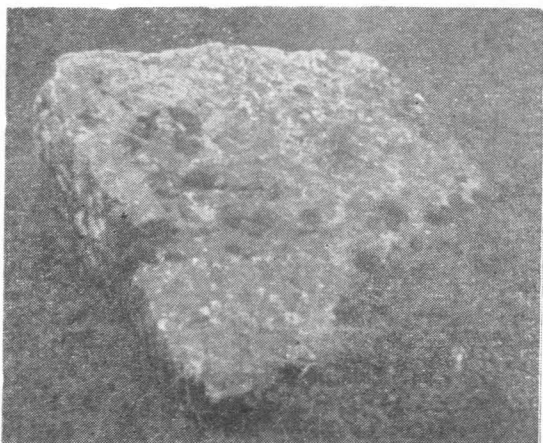
da potječe iz XV—XVI st, tj. iz vremena prije nego što su osmanlijske čete ugrožavale ovaj kraj, kojim zahvaljujući Otočcu, smještenom na teško osvojivom otoku vòdâ Gacke — nikad Turci nisu zavladao. Spomenute jednostavne blokove kamena, Brunšmid još tada oko g. 1900, kad se bavio problemom Poduma, nije spoznao kao stećke, baš kao što se u tom smislu nije opredijelio ni za svečanije opremljen primjerak iz Plaškoga. Dimenzije najvećeg, očuvanijeg bloka ($160 \times 100 \times 30$ cm) govore, da se radi o primarnom obliku stećka u obliku ploče. Šteta je da su ostali primjerci zatečeni vrlo oštetećeni, tako da se gotovo u posljednji čas moglo konstatirati kojoj grupi spomenika pripada to kamenje.⁶⁾

⁴⁾ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima, Rad JAZU, umj. razred 4, Zagreb, 1940, str. 34; Z. Vinski, Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Starohrvatska prosvjeta III S/1, 1949, str. 26.

⁵⁾ Brunšmid, Hrvatske razvaline, o. c.

⁶⁾ Ovom zabilješkom i fotografijama oteti su zaboravu usred velike oluje, kad nije bilo kada da se izvrše detaljnije izmjere kao i pregled u okolišu.

Već dulje vremena imala sam pribilježen zapis o onom što mi je saopćio dr. Đ. Kumičić: Tužević — na groblju veliko kamenje; uklesano: mjesec, sunce, neke životinje s izduženim repovima. Obilazeći okolicu Brinja, istraživalačka ekipa je pregledala i taj zabitni lokalitet na rubu golemih prostranstava šuma Velike Kapele.⁷⁾ Na crkвини, koja već koncem XIX st. nije imala zidina, podignuta je omanja pravoslavna crkva (1898), koja nakon posljednjeg rata stoji kao ruševina. Tragajući za kamenom s navedenim uklesanim reljefima, zapažen je blizu crkve u grmlju uz kamenu ogradu groblja

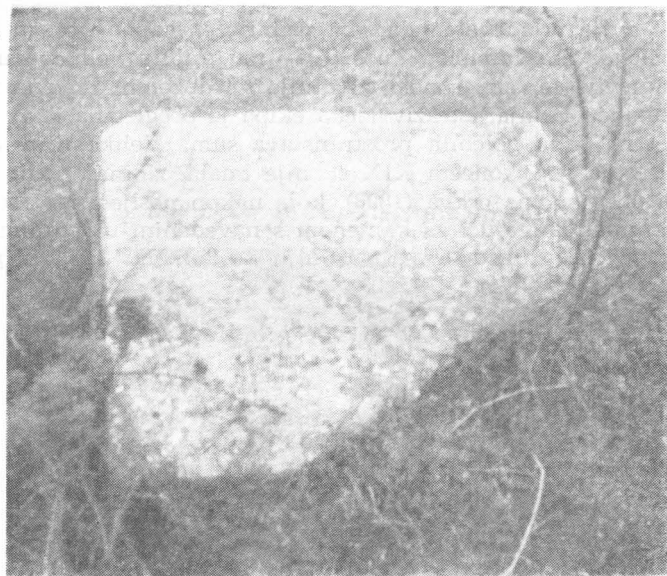

Podum, ulomak stećka

tek veliki blok priklesanog kamena, kojem su ove mjere $250 \times 70 \times 30$ cm, što odgovara stećku u obliku ploče. Stariji čovjek, žitelj ovoga kraja, sjećao se kamena s reljefima, ali je izjavio da više ne postoji. Da je tu postojala nekropola sa stećcima, sklona sam pretpostavljati zbog ovih razloga: dimenzije zatečenog kamena odgovaraju stećku u obliku ploče; ranije se spominjalo nekoliko velikih nadgrobnih spomenika; motivi upropaštenog spomenika odgovaraju izboru motiva, na koje češće nailazimo na stećcima, a to su: sunce, mjesec, zvijezde, što sve nalazimo i na prvom poznatom obližnjem lokalitetu u Plaškom; od životinja s dugim repom mogu doći u obzir na pr.: pas, vuk, lav (?).⁸⁾

⁷⁾ Na evidencionom putovanju Likom g. 1961. surađivali su u ekipi prof. Branko Lučić, konzervator i Nikola Vranić, fotograf, kojima i ovdje zahvaljujem na pomoći u radu.

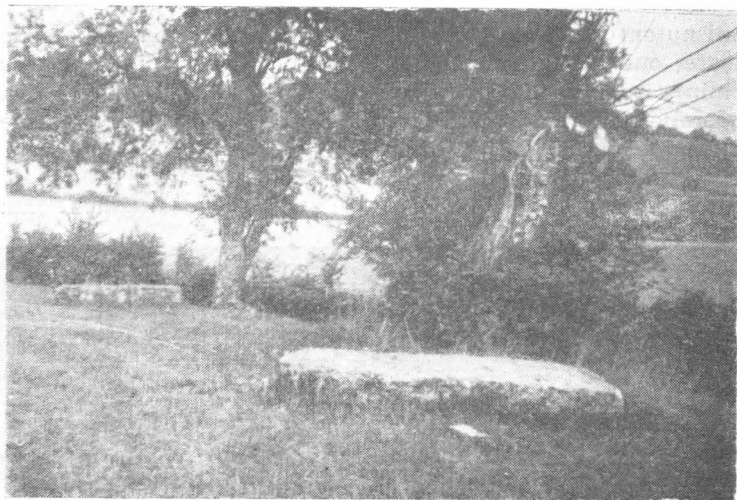
⁸⁾ Usporedi na pr. Š. Bešlić, Stećci u Oplićićima, Naše starine VII, Sarajevo, 1960, str. 148, 150; Š. Bešlić, Stećci u Gornjem Hrasnu, Naše starine VII, Sarajevo, 1960, str. 96, sl. 9, gdje su prikazani psi, odnosno lav(?), a za vuka vidi stećak iz Vojvodine kod Stoca, J. Horvat, Kultura Hrvata I, Zagreb, 1939, sl. 68.

Podum, ulomak stećka

O ličkom području još ću ovom prilikom zabilježiti nekoliko napomena kao putokaz za daljnje istraživanje. U Donjem Kosinju, Centar, uz pravoslavnu kapelu sv. Nikole zapažen je blok priklesanog kamena, koji ima malo neuobičajene dimenzije $145 \times 30 \times 30$ cm. Drugi indiciji — osim njegove duljine i visine — ne govore za to da ga možemo smatrati stećkom, pa će moguće daljnje traganje presuditi da li se tu radi o primitivnoj formi ove vrste spomenika ili ne. Neće biti na odmet da ovdje spomenem još nešto. Desetak km zračne linije odavle, uz pravoslavnu kapelu (iz novijeg vremena), na groblju u Studencima ima više nadgrobnih kamenih ploča iz XX st. One svojim mjerama ne odgovaraju stećcima, osobito što se tiče njihove debljine, koja iznosi nekoliko centimetara; ali na ovim se pločama sačuvalo do najnovijeg vremena pučko umijeće klesara s izborom takovih motiva, koji su bili uobičajeni na stećcima: na jednoj od ploča uklesani su g. 1919. mjesec i zvijezda, a najljepše ukrašena među njima iz g. 1913. ima vitku stabljiku, koja je na peteljka zakićena — umjesto cvjetovima i lišćem — bujnim spiralama.⁹⁾ Pitanje je u kakav se uzor ugledao klesar koji je to radio god. 1913? U okolici bi još trebalo izviditi groblje sa crkvištem

⁹⁾ Spirale su vrlo česti motiv na stećcima. Vidi na pr. A. Benac, Olovo, Beograd, 1951, sl. 24 a na obelisku iz Vlaškovca; Š. Bešlagić, Stećci na Blidinju, Zagreb, JAZU, 1959, sl. 60; o značenju spirala vidi M. Wenzel, O nekim simbolima na dalmatinskim stećcima, Prilozi pov. umj. u Dalmaciji 14, Split, 1962.

Dragotina, steći kraj crkve

u Čanku, udaljenom kojih 15 km zračne linije od Studenaca, a dva-
desetak od Kosinja. Za Čanak jedna vijest kaže, da tu postoje dva
velika kamena.¹⁰⁾ Nije mi poznato da li su još sačuvani, jer nije
bilo prilike to pregledati.

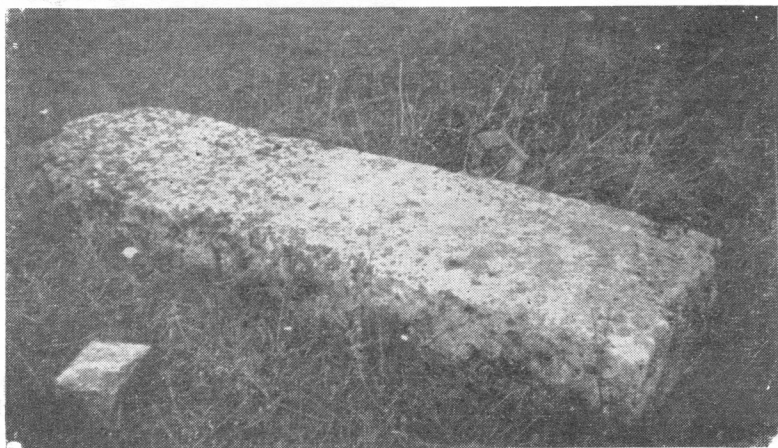
Prilikom ekipnog rekognosciranja spomeničkog fonda na Ba-
niji,¹¹⁾ koje se gorovito područje stere između mirne Kupe i brzih
rijeka Save i Une, obišeno je područje Dragotine. Ono se svojim
razasutim kućama stere 11 km jugoistočno od Gline. Blizu sastava
cesta, koje nadolaze od Maloga Gradeca i Klasnića, u brežuljkasto-
me kraju, uz dolinu potoka Maje, stoji na brežuljku crkva Svete
Gospoje (kota 196). U zelenoj tratini uz crkvu, kriju se nadgrobnje
ploče od sivkastog čvrstog kamena. Jedan blok ima dimenzije
200×58×34 cm, drugi 142×66×22 cm, a treći koji je fragmentaran
ima mjere 70×30×30 cm. To su steći u obliku ploča, dosta dobro
obrađeni, bez ukrasa, bez natpisa.

Nije isključeno da je na toj nekropoli bilo primjeraka ukrašenih
reljefima. Evo zašto! God. 1900. piše učitelj Đuro Rožić Brunšmidu,
da je na tom položaju porušena pravoslavna crkva, jer da će se
zidati nova (sada postojeća). Tom je prilikom nađen materijal,
među kojim Rožić bilježi: rimski miljokaz, mnoštvo antikne opeke

¹⁰⁾ Učitelj Božo Ratković piše tu vijest J. Brunšmidu g. 1900.
Navodi da ploče nisu klesane, nego »kako ih je priroda dala«. Mjere
označava ovako: 2,3 × 1,1 i 2 × 1 m. Visinu, koja je često odlučujuća,
ne navodi. Pismo se čuva u arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu. —
Taj lokalitet potrebno je jednom prilikom izviditi.

¹¹⁾ Rad se odvijao u VI mj. 1963. zahvaljujući suradnji konzervator
M. Gamulin, višeg konzervatora D. Jurman Karaman i fotografa
N. Vranića.

(s utisnutom ljudskom i pasjom stopom), arhitektonske kamene fragmente (oni prema crtežu svojim profilacijama pripadaju gotici), a spominje i da je vidio prebijenu ogromnu ploču grobnice s dva lika u basreljefu, kojima se razaznavalo poprsje; pribilježio je dimenzije tog fragmenta $185 \times 90 \times 21$ cm.¹²⁾ U tom je slučaju doduše pitanje nije li to bio spomenik iz rimskog doba, jer ovaj lokalitet daje i antikni materijal. No Rožić je nacrtao i fragment kamena

Dragotina, stećak u blizini crkve

($19 \times 11 \times 13$ cm.) s nekim natpisom u kojem se razabiru slova ćirilice, a na kojem su uklesane šestorolisne rozete,¹³⁾ kakove općenito nalazimo u pučkoj umjetnosti, ali kad se radi o obradi kamene materije, primjenjuju se i na stećcima.¹⁴⁾ Pošto je taj motiv ovdje prisutan na tom kamenom fragmentu, ne isključuje se, dakle, da je bio možda primijenjen na kojem od nestalih stećaka. Rožić nime sa žaljenjem dodaje, da je nađeni materijal — usprkos upozorenja — opet uzidan u sadašnju pravoslavnu crkvu Svete Gospe, osim spomenutog rimskog miljokaza.

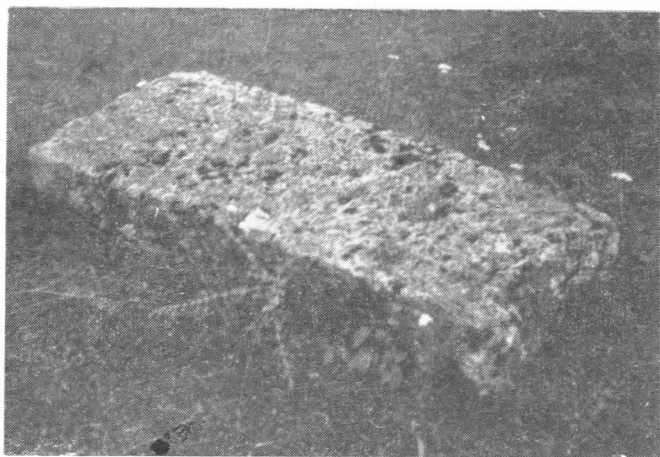
Ovim nalazima dopunjen je — dosad nezapaženim nekropolama stećaka — prostor koji je prekoračio rijeku Unu. No steći navedenih nekropola ne obogaćuju spomenički fond Hrvatske u likovnom smislu riječi. U prvom redu interesantni su fenomenološki.

¹²⁾ Pisma Đure Rožića od 24. V i 19. VII 1900. J. Brunšmidu čuva arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, koji mi je ljubezno ustupio građu na raspolaganje.

¹³⁾ Crtež učitelja iz Maje Đure Rožića precrtala Valerija Damevski, kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu, kojoj na tom zahvaljujem.

¹⁴⁾ Vidi na pr. sl. 64, stećak iz Donje Zgošće u knjizi J. Horvat, *Kultura Hrvata I*, o. c. — O rozetama na stećcima: Š. Bešliagić, Kupres, Sarajevo, 1954, str. 172.

Oni spomenici, koji su do danas ostali sačuvani pripadaju osnovnim oblicima stećaka. To su ploče, sve od reda od vapnenca, različitih dimenzija, sad bolje, sad lošije obrađene. Nema tu bogato dekoriranih sanduka ni sljemenjaka, tu se na njima nije razigralo kolo, ne love se jeleni, nema scena s turnirima, ili — ako je i bilo takovih prikaza nisu više na primjercima, koji su uočeni, zatečeni. Kasno smo naime došli do spoznaje, da stećaka ima i u ovim krajevima, gdje ih nismo očekivali. Općenito se dobiva dojam da su već veoma prorijeđeni; na posljednje ostatke dolazi se gotovo u zadnji čas, a po koja vijest upućuje na to da ih je bilo više. Glad za obrađenim kamenom u kraju, gdje ima inače kamena u izobilju, tolika je, da katkada proguta i one komade koji su tek bili otkriti, odnosno spo-

Dragotina, stećak u blizini crkve

znati kao važniji tumači historije nekoga kraja (Debelo Brdo). Oni pak koji nemaju efektne oblike, svojom čednom formom nisu privlačili pažnju istraživača.

I nakon ovih novih nalaza ostaje, da je u krajevima zapadno od Une najbogatije ukrašen stećak iz Plaškoga. (Nalazi se u Zagrebu pred palačom u Opatičkoj ul. 18). Osim šestokrakih zvijezda, sunca, polumjeseca, tu je štit, kaciga, dugi ravni mač za dvije ruke, uz koji su dvije rukavice. Očito je, da je pod teretom tog monolita (200 × 98 × 39) cm) bio sahranjen istaknutiji feudalac.

Ranije sam već tumačila pojavu stećaka na području Like srodnim uvjetima susjednih krajeva Bosne, Hercegovine i Dalmacije, a to sve to više potvrđuje mišljenja Šidaka i Benca;¹⁵⁾ u srodnoj

¹⁵⁾ A. Horvat, O stećcima, o. c., str. 161; J. Šidak, Problem »bosanske crkve« u našoj historiografiji, Rad 259 (116), Zagreb, 1937, str. 129; A. Benac, Olovo, o. c., str. 70 i sl.

konfiguraciji tla, koja obiluje kamenom, u određenoj socijalnoj strukturi u doba razvijenog feudalizma i u ovom je kraju usvojeno sahranjivanje pod stečkom. Postavlja se pitanje od kada? Ima jedan dosad neiskorišten razlog, koji mi daje poticaj za mišljenje, da se stećci postavljaju nad grobove i u krajevima zapadno od Zrmanje i Une prije nego su Turci prinudili ljude istočno od Une na prisilne migracije. Upravo gotički tip dvosjeklog dugog mača, s dugom nakrsnicom na balčaku, s podugačkom drškom na kojoj je obla glavica¹⁶⁾, sa stećka koji potječe iz Plaškoga, govori da je u XIV, a najkasnije u XV st.¹⁷⁾ ovdje bio na takav način sahranjen ugledni ratnik.¹⁸⁾

Ovim kratkim prilogom ponovno je proširen okvir unutar kojega treba tragati za stećcima. Sada je u ovom dijelu Hrvatske najzapadnija tačka Tužević, a najsjevernija Dragotina kraj Gline, udaljena svega dvadesetak kilometar od rijeke Kupe.¹⁹⁾

¹⁶⁾ O tipovima mačeva vidi Z. Vinski, Nešto o datiranju staro-hrvatskih arheoloških nalaza, Peristil I, Zagreb, 1954, str. 192, 196-8.

¹⁷⁾ Brunšmid, o. c. datira spomenik iz Plaškoga od XIII—XV st.

¹⁸⁾ O mačevima na stećcima vidi Š. Bešlagić, Kupres, Sarajevo, 1954, str. 179—180.

¹⁹⁾ Objavljene fotografije snimio je N. Vranić a nalaze se u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu.

COMPLEMENT A LA CONNAISSANCE DE L'EXTENSION DES STETCHAKS EN LIKA ET BANIA

ANDELA HORVAT

A l'intérieur de la Yougoslavie les stetchaks représentent un phénomène caractéristique, particulièrement sur le territoire de la Bosnie et de l'Herzégovine. Les corps étaient enterrés sous ces blocs monolithes de formes variées, particulièrement aux XIV.è. et XV.è. s. Des dizaines de milliers s'en sont conservés jusqu'aujourd'hui. Cependant- et bien qu'ils soient un phénomène caractéristique en Bosnie et Herzégovine — les stetchaks ne sont pas spécifiques de ces seules régions. Ils débordent les frontières de l'État médiéval bosniaque, ainsi que les contrées où il y avait des Bogomiles. On en trouve également beaucoup dans les provinces méridionales de la Croatie- en Dalmatie, de même qu'à l'Est de la Drina, en Serbie et au Monténégro.

J'ai dernièrement signalé qu'au Nord ils traversent la Save (territoire de la Slavonie) et, à l'Ouest, les rivières Zrmanja et Una. Dans les régions occidentales de la Croatie, en Lika et en Krbava, on en a relevé, jusqu'à présent, sur les lieux suivants: Debelo Brdo, Grabušić, Pecane, Mogović, Tušice, Kom, Plaški. Dans cet article sont signalées

des localités où l'on a nouvellement découvert des stetchaks: Tužević, Podum et Dragotini (cette dernière est située dans la Bania, à environ 20km. au Sud de la rivière Kupa). De sorte que s'est considérablement étendu le territoire à l'intérieur duquel nous devons rechercher la construction de cette sorte de monument funéraire. Tous les exemplaires conservés jusqu'à présent- sauf la plaque de Plaški qui est décorée de reliefs- sont de forme simple, avec une plaque sans ornements. Cependant, le stetchak de Plaški (maintenant à Zagreb) sur lequel est, entre autres, sculptée une épée du type des XIVè—XVè. s., prouve que, dans les régions situées à l'Ouest de l'Una on enterrait, au XIVè. s. et, au plus tard, au XVè., sous cette sorte de monument et avant les migrations forcées de populations fuyant devant la menace ottomane.